

OPJEVANI LUK I VANDALIZAM

Sažetak: Rad se bavi poetskom percepcijom Starog mosta u Mostaru, vrhunskog djela arhitektonske umjetnosti. Opjevan je od 16. stoljeća u poetici islamskog misticizma do misaono – estetskih intencija modernizma i poetike ratne poezije. Pjesnici su mu odgonetali ljepotu i smisao. Most je srušen u ratu 1993. kao i drugi kulturno-historijski spomenici bosanskohercegovačke baštine iz osmanskog perioda. Na vandalski čin pomračenja uma i posrnuća humanizma odgovoreno je poezijom bolnog otpora i protesta. Obnova novog Starog mosta opet je pozdravljena stihovima. Historija pamti rušitelje civilizacija – Perzeopolis i Kartagu i Nerona što je u ludilu zapalio Rim.

Ključne riječi: Stari most, Mostar, arhitektonska umjetnost, poezija, tarih, misticizam, modernizam, kulturocid, baština, Bosna i Hercegovina.

Na svaku pomisao na luk Starog mosta u Mostaru bljesne asocijacija koja otvara i multiplicira mu značenja. Kamena zdanja, kakvo je i Stari most, podizali su umni ljudi kao zadužbine da traju u vremenu i prostoru i tako ostave tvrdi trag o sebi u sjećanju kroz vrijeme. U vrijednosti tog naslijeđa, u spomenicima kulture, Ivo Andrić je vidio jedinu pouzdanu svjetlost u prošlosti Bosne i sazeo ju je u izraz *hair i ljepota*. U romanu *Na Drini ćuprija* i pripovijeci *Most na Žepi*, svijetu je predstavio i još jednom ovjekovječio svrhu i ljepotu građevina i dobrotu i plemenitost, duševnih i umnih vezira Mehmed – paše i Ibrahim – paše, graditelja mostova iz plemenite zamisli da traju na korist ljudima i ukras zemlji.

Starija slika srednjovjekovne Bosne izgleda sumorno u zapisu hrvatskog humaniste i latiniste Ivana Česmičkog (Janusa Pannoniusa, školovao se u Italiji i živio, 1434 -1472. godine). Bosna je: „divlja zemlja... surove gore ... Sure nebotične stijene“.¹ Mak Dizdar je stihove uzeo za moto svoje pjesme *Zapis*

¹ Dizdar, M. 1973. *Kameni spavač*, Bilješke i rječnik. Mostar: Prva književna komuna. U prevodu Nikole Šopa sa latinskog glase:

o zemlji. Bosna je ponosna zemlja „prkosna od sna“ pjesnikov je rodoljubni odgovor. Na to se referira Husein Bašić uzimajući prvu strofu Makove pjeme *Zapis o zemlji* za moto pjesme *Ima Bosne*. Usred ratne kataklizme, kada je po Bosni nemilosrdno rušeno i zatirano kulturno blago, civilizacijske tekovine osmanskog perioda, Bašić prkosno poručuje: *Ima Sunca / Dok Bosne ima / Ima Bosne da poljubi / Ima Bosne da zacijeli (...) Ima Bosne da se iz krvi okopiri / Ima Bosne da živi i da oprost.*²

U pjesničkoj zbirci *Kad su gorjele Božije kuće*, Bašić ispisuje jednu od najuspjelijih poetskih knjiga ratne drame i kolektivne traume Bošnjaka u posljednjem ratu. Kataloški kao u albumu listaju se slike – pjesme: Aladža džamije i Ferhadije: Starog mosta i Mostara, Sarajeva i Vijećnice, Begove kuće u Trebinju i mnogih drugih uništavanih simbola nacionalne kulture, historije i opstojnosti Bošnjaka. O tome pjesnik Milika Pavlović primjećuje „U Bašićevoj poetskoj slici bljeskaju kao konveksna ogledala stvaralačkog genija muslimanskog naroda. Pred njim se lice rugobe vidi još rugobnije, kao što se i anđeoski lik ljepote i plemenitosti uvećava. Ta sočiva nisu nesalomljiva ustava nasilju i uništavanju, ali jesu dešifr demonizma“ (*Mak* br. 2.-3, 1993)

Slikari i pjesnici, putnici i prolaznici, sa Istoka i Zapada, koji su luk mosta samo jednom vidjeli, pokušavali su riječima i slikarskom paletom izraziti i, nadmećući se metaforama, estetizirati viđeno i doživljeno. Tu bjelinu kamena koja isijava toplinu i svjetlinu podneblja iskazivali su u poređenjima - od bjeline raširenih labudovih i galebovih krila do mlađaka mjeseca i šarne duge. Čaroliju luka mosta čine i kamene kule i njegova visina luka i dubina do vode i nemirna rijeka što blista u prelivima smaragdne svile i probija se kroz gusto rastinje uz kamene obale i sve to, nadsvođeno azurnim nebom i osunčano. Magiju likovne kompozicije, u igri treperenja mostarske svjetlosti, samo su rijetki uspijevali transponirati paletom i riječju u estetski dojam i smisao umjetničke poruke.

Najsuptilniji liričar pjesničke plejade 16. stoljeća Zijaija (Svijetli) Mostarac sročio je *tarih* isklesan na kamenu mosta:

Bijaše dio Ilirije, koji sad Bosna se zove,
Divlja zemlja, ali bogata srebrenom rudom,
Tu se dugom brazdom nisu prostrana pružala polja,
Ni njive, koje bi obilnom rađale se žetvom,
Nego surove gore, nego sure nebotične stijene
I visoke kule na vrletnom stršeci bilu.

2 Bašić, H. 2002.

*Ćupriju podiže koja podsjeća na luk duge
llahu moj! Ima l' na svijetu po ljepoti druge?
Jednom je derviš zadivljen stao i rekao riječi:
Ostavit ćem o ćupriju a mi ćemo preći.*

Ljepotu mosta vidi kao *luk duge*, jedinstvenu u svijetu i trajanje kroz vrijeme, u odnosu na spoznaju ljudske sudbine: *Ostavit ćemo ćupriju a mi ćemo preći.*

Najveći srpski liričar, modernista Miloš Crnjanski, poslije strašnih iskustava u Prvom svjetskom ratu, na povratku sa liječenja u Italiji prošao je kroz Mostar gdje se susreo sa Aleksom Šantićem i s njim sjedio na čardaku kule uz most. U Beogradu je sumirao proživljeno i u ciklusu *Povratak* napisao pjesmu *Život*³. Već u prvom izdvojenom stihu kaže: *Sve to ne zavisi od mene*. I neće da se na to podsjeća, pa nastavlja:

*Setim se kako beše lep,
Nad vodama dubokim nekim,
Kao mesec beo,
Sa lukom tankim i mekim,
Jedan most
I vidiš, to, utješi me.*

Skender Kulenović je, u fazi pune zrelosti, u Mostaru ispjevao *Sonete I* (1968) i *Sonete II* (1974) i tako se vratio Bosni i njenom tradicionalnom, inspirativnom i kulturnom prostoru. O tome je govorio: „Mostarske svjetlosti i bure, a Neretva i stari spomenici dirnu u moj unutrašnji svijet. Soneti *Tarih*, *Čuda*, *Stećak* vjerovatno ne bi nastali na drugom mjestu.”⁴ Fascinaciju starim građevinama nalazimo i u ostalim sonetima poput: *Govorenje tvrđave*, *Govorenje sahat kule* i blistavom sonetnom dvojcu *Tarih za Karđozbegovu džamiju* i *Tarih II za Stari most u Mostaru*. Kulenović je transponirao *tarih*, zabaštinjenu formu orijentalne *divanske* poetike, u oblik *soneta* - okcidentalne pjesnikove popudbine. Svoju mladalačku pjesničku avanturu započeo je sonetima *Ocvale primule* (1927).

Tarih je u suštini „spomenik vještini i daru svoga autora (...) čovjekova vječna težnja da ostavi trajan biljeg o svome postojanju (...), san o ljepoti i

3 Crnjanski, M. 1972. t

4 Popović, R. 1970.

trajnosti”⁵. Sonet, forma čvrste strukture, grki je spomenik negdašnjem sebi i mučni biljeg o čovjekovoj prolaznosti: *Lezi pod stećak stiha bez prevoznika čuna. (Stećak).*

Već u prvom katrenu *Tariha II za stari most u Mostaru* sabijena je apokaliptična drama kosmičkih razmjera, obuhvata zemlju, nebo i zvijezde: *Rat i stoglav satrap il' zmaj zemljotresa / Sruše sve do zvijezda i nebo se jada.* Sugerira se kataklizma u vidu haosa rata, nemani terora, i žrvnja historijske prisile, te natprirodnih i prirodnih sila, stanje potpunog posunovraćenja života, pa u tom bezizlazu i bespomoćnosti, jezi mračnih tajni i nepoznatih daljina, gotovo da je iscurio sav sadržaj smislenosti egzistencije - *humanuma* uopće. Međutim, u sljedećim stihovima haosu i besmislu se antitetički uspostavlja višestruko tropična figura mosta, ljepota i nadmoć umjetnosti. Most je kameni, mir, postojanost i plemenita svrha, konačno smisao i spas: *Ti miran i savit preko mrakobjesa / Ljude i rijeku puštaš ušću nada.* Most premošćuje ambis zlih silnica koje sugerira imenica mrakobjesa. U drami ljudske prolaznosti i suočenja s prazninom i ništavilom, čovjeka uspravno drži nada i čežnja bića. Most je tako metafora smisla u općem besmislu egzistencije.

Pjesnički subjekt u drugom katrenu napušta univerzalnu vizuru mosta i okreće se drami umjetnika, čovjeka u stanju želje da djelom osmisli svoje postojanje. *Hoće da premosti tebe u svom / svijetu slikar opsjednuti,* ali tu je i nezaobilazna sumnja i rezignacija. Slikar vlastito pregnuće vidi tek kao beživotnost, nedovršenost i smisaonu prazninu (*skelet i smola*).

U tercetima pjesnik će krenuti u drugom smjeru. Most će zablistati čudesnom ljepotom u mističnom ozračju:

*Mjesec novorođen kad krene da pređe
S ove međe nebu do one mu međe,
Tvojim bijelim skokom htio bi da skoči.*

Tropična figura mjeseca ovdje je realizirana metafora u pokretu i poruka da se umjetničkim djelom može preći međa između poznatog i onostranog svijeta, te se spasiti od zaborava i ništavila. Na tragu starih mostarskih pjesnika i estetskih stremljenja islamskog mysticizma, luk mosta je simbol za ljepotu u svijetu koja ima nadnaravnu moć da prenosi zemaljsko i ljudsko u mistične sfere sjedinjenja sa Apsolutnim.

Na vijest o rušenju Starg mosta oglasili su se mnogi intelektualci, umjetnici i pisci. Pjesnici su ispisali brojne emotivne stihove protesta.

5 Hadžiosmanović, L., Memija, E. 1995.

Izdvajaju se pjesme Huseina Bašića koji je, u slijedećih nekoliko dana, tog kobnog novembra '93. ispjevao svoje vruće emocije bola i protesta u više pjesama: *Nekrolog Starom mostu u Mostaru* (15. XI '93); *Još jedan tarih za Stari most u Mostaru* (15. XI '93); *Na nebu ćuprija* (20. XI '93); *Morija* (18. XI), kao i druge ratne slike iz Hercegovine: *Nekoć u Begovoj kući u Trebinju*; *Ni kamen na kamenu u Hercegovini*; *Tuč čisti Hercegovinu*, *Sahat kula u Počitelju*; *Arslanagića most*. Inače, Bašić je spjevao svojevrstne nekrologe svim kulturno-historijskim spomenicima porušenim u Bosni i Hercegovini sabranim u zbirci *Kad su gorjele Božije kuće*, koja je, vjerovatno, najiskrenija knjiga poezije ratne drame i kolektivne traume. O tome je i sam govorio: „To je moj poetski protest protiv besmisla rata i necivilizacijskog odnosa prema kulturnoj baštini, duši i životodajnoj žili kucavici svakog naroda. Iako su stihovi iz ove pjesme bili moj bunt, prkošenje zlu i odbrana uma, često sam se pitao. Ima li smisla, poslije svega što se dogodilo, pisati pjesme? Tim riječima sam završio ovu katarzičnu knjigu, pjesmom *Najzad, zbogom naivne metafore*.“⁶

Bašićev sonet *Još jedan tarih za Stari most u Mostaru* kao moto ima prvu strofu Kulenovićeve tariha sa kojim komunicira: *Ubi ga prva riječ Rat, moj Skendere*. Dok njegov tarih drami kosmičkih razmjera suprotstavlja nadmoć umjetnosti, Bašić je posvjedočio bolnu istinu da je smisao umjetnosti poražen bezumljem ratnog razaranja. Na višestruko tropičnu figuru Kulenovićeve mosta (*Ti miran i savit preko mrkobjesa, / Ljude i rijeku puštaš ušću nada*), odgovoreno je poražavajućom istinom: *Nije više miran i savit preko mrakobjesa (...)* *Sad rijeka teče nijemo bez ušća i nade*.

U pjesmi *Nekrolog Starom mostu u Mostaru* za arhitektonsku vizualizaciju porušenog mosta Bašić je postavio novu metaforu ezoterijskog ozračja: *Mjesečev luk iznad vode, / Između dva svijeta – s nadom da se ljube*.

Pjesma *Na nebu ćuprija* ratnu temu proširuje rušenjem i ubijanjem grada kojem je Bajezidagić prije četiri stoljeća spjevao jedinstvenu pohvalu. Bašić konstatuje, nažalost: *Sad sirat – ćuprijom / Mostarci pravi / U džehenem / Hode (...)* *Preko mjeseca / Iznad vode / Na nebu ćuprija / da bude*.

Mostarska tema je i u pjesmi *Morija*, ispod naslova je stih narodne pjesme „*Kad morija Mostar morijaše*“. Povezuje se sa ratnom pandemijom, pa se postavljaju vapeća pitanja: *Kuda preko vode, / Kako preko neba, / Gradom bez imena? Ko da Kamen u zemelj položi (...)* *I grad posnuje opet / Gdje je morija pomorila / Sve ... I svakog!*

6 Ustamujić, E. 1998. 103 – 104.

Ovdje vrijedi spomenuti i pjesmu posvećenu mostarskoj legendi, skakaču Emiru Baliću: „E. B. zvani Lasta, gradi most“... E. B., zvani Lasta, ne smeće s uma / Zna da je ubijen Stari Most / (Zna koga je ubio i zašto) I kad ga san prevari, / Kad ga ostavi na Luku paučine, / Na vrhu razvaline, / Samog samcitog, ... Razvije krilca od sna i svile ... On začas Prazninu premreži lastama, ... U snu bdije, / Na Mostu od mjesečine, / Od prhke Paučine. ... Pod nebeske vjeđe / Veže zlatnu potkovicu. ... Cijelim sobom / S jedne stope na drugu / Rasteže sebe / Cip-cijelog, / Širi živahna krila duše / On opet, opet i opet / Iznad grada bez imena / Diže i veže Most.“

Povodom podizanja i otvaranja novog Starog mosta, između ostalih koji su pisali i pjevali, u čast tom događaju, Vesna Parun je svoje emocije izrazila pjesmom: *Ustaj kamene!*

USTAJ, KAMENE!

*Probudi se, kamene,
Nebesa pozlati,
Stari nam most
Iz pepela vrati.
Neretvo rijeko zelenih očiju,
Široko rastvori ih, stani!
Taj srpanjski dan neka bude tvoj blagdan,
Na ranu melem zvjezdani.
Neretvo vodo, još od davnine
Daleko čulo se nije
Čovjek da zgine, kamen da uskrsne,
A srce u kamenu bije.
Zaplivaj labude,
Cvijete dugovrati,
Val joj razigran
Do ušća isprati.
Ustaj kamene,
Iz praha se vrati!
Dok padao si
Znali smo:
Iz mrtvih
Ti ćeš ustati
(Vesna Parun, Oslobođenje, Sarajevo, 16.7.2004. godine)*

Historija pamti rušitelje bisera civilizacije kakvi su bili Perzepolis i Kartaga i Nerona što je u ludilu zapalio Rim. Mržnja i pomračenje uma rušila je Stari most, i Mostar, kako je rečeno, „grad sa puno tragova ljudske pameti“.

THE SUNG ARCH AND VANDALISM

ABSTRACT

The paper deals with the poetic perception of the Old Bridge in Mostar, a supreme work of architectural art. It was sung from the 16th century in the poetics of Islamic mysticism to the thought-aesthetic intentions of modernism and the poetics of war poetry. Poets deciphered its beauty and meaning. The bridge was destroyed in the war in 1993, as well as other cultural and historical monuments, the heritage of Bosnia and Herzegovina, from the Ottoman period. Poetry of painful resistance and protest has been the response to a vandal act of darkening the mind and stumbling humanism. The restoration of the new Old Bridge, again, is blessed with verses. History remembers the destroyers of civilizations – Persepolis and Carthage and Nero, who burned Rome in his madness.

Keywords: The Old Bridge, Mostar, architectural art, poetry, tarih poem, mysticism, modernism, culturocide, heritage, Bosnia and Herzegovina

Izvori i literatura

- Bašić, H. 2002. *Kad su gorjele Božije kuće*, 2. dopunjeno izdanje, Podgorica: Almanah
- Bogdanović, B. 1993. *Mostarski mostovi*, Knjiga o Mostaru, Beč, Beograd: Svet knjige
- Crnjanski, M. 1972. *Odabrani stihovi*, Beograd: Nolit
- Dizdar, M. 1973. *Kameni spavač*, Bilješke i rječnik. Mostar: Prva književna komuna
- Hadžiosmanović, L., Memija, E. 1995. *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*. Bošnjačka književnost u 100 knjiga, Sarajevo: Preporod
- Kulenović, S. 1983. *Pjesme*, Izabrana djela, knjiga I, Sarajevo: Svjetlost
- Parun, Vesna, Sarajevo: Oslobođenje, 16.7.2004.
- Pavlović, Milika, Mak, br. 2-3, 1993.
- Popović, R. 1970. Književni razgovori
- Ustamujić, E. 1998., „Odbrana uma“. Intervju, *Most XXIV*, Mostar

